

Samo Rugelj

Javni denar in slovenska knjižna kultura

Glede srednjeročne prihodnosti slovenske institucionalno financirane knjižne kulture nisem preveč optimističen. V tem besedilu bom poskušal pojasniti zakaj, pri tem pa bom izhajal iz splošne slovenske situacije ter jo v nadaljevanju zoževal na področje knjižne kulture, ki naj bi nastajala v javnem interesu, zaradi česar je podpirajo državne in paradržavne institucije.

Družbeno-ekonomski okvir

Staranje prebivalstva v Sloveniji, postopno zniževanje odstotka aktivnega prebivalstva, pritisk na zdravstvene izdatke in že v bližnji prihodnosti precej povečani stroški za oskrbo starejših, zaradi gospodarske krize omejeno večanje obdavčevanja gospodarstva in posameznikov, šibka struktura slovenskega gospodarstva, ki, razen redkih izjem, nima velikih podjetij z visokimi dodanimi vrednostmi proizvodov in storitev – zaradi vse te slovenske specifikke je prihodnost proračuna za kulturo, ne glede na to, da je Slovenijo kot državo utemeljil ravno njen jezik in kultura, negotova in pred velikimi prihodnjimi izzivi. Če bo treba izbirati med zdravili in kulturo, bo vsak predsednik vlade raje odškrtnil še nekaj drobiža kulturi in ga preusmeril v na prvi pogled eksistenčno pomembnejše panoge. Zato je prihodnja naloga slovenske kulture po eni strani kar najbolj optimalno izkoristiti predpisana proračunska sredstva, po drugi pa v kulturo morda privabiti še kaka nova, neproračunska sredstva. Ta lahko prispeva zgolj gospodarstvo ali posamezniki, in da se ta tok aktivneje sproži, lahko pripomore načrtno zastavljena spodbujevalna zakonodaja. Poglejmo si, kakšna je ta trenutno.

Davki in vlaganja v kulturo

Država na (knjižno) kulturo posega na nekaj različnih davčnih načinov. Tako denimo eden od mehanizmov v skladu z Zakonom o davku od dohodka pravnih oseb gospodarskim družbam omogoča, da lahko majhen del svojega prometa (gre za tri promile) namenijo kot donacijo določeni organizaciji in instituciji, kar se jim prizna kot davčna olajšava (namenijo seveda lahko tudi več, a to ne šteje več kot davčna olajšava). Kljub zakonski možnosti, ki bi v primeru srednjih in velikih podjetij lahko bistveno spremenila finančno situacijo posameznih neprofitnih založnikov, se za to možnost zdaj odločajo le redka podjetja in slovenska neprofitna knjiga iz teh virov dobi le malo sredstev. Razloga za to sta večinoma dva: po eni strani se že na ravni podjetja navadno ne zavedajo tovrstnih možnosti, še sploh, če gre za podjetja, ki so nastala po osamosvojitvi Slovenije in imajo zato le redkokdaj že izdelano strategijo doniranja kulturi, športu itn., po drugi strani pa se tovrstnih možnosti prav dobro ne zavedajo niti sami neprofitni založniki, ki bi z ustreznim apeliranjem na podjetja iz tega naslova lahko dobivali bistveno več finančnih sredstev. Če je bil za tovrstne akcije čas pred letom 2009, se je manevrski prostor na tem področju zelo zmanjšal, saj je trenutno le malo podjetij, ki so ohranila enake zneske pri doniranju v kulturo kot pred gospodarsko krizo.

Druga možnost se nanaša na posameznike, velja zadnjih nekaj let in vsem slovenskim davčnim zavezancem po Zakonu o dohodnini omogoča, da pet promilov svoje davčne osnove namenijo neposredno določeni instituciji ali zavodu, ki si je pridobil možnost, da svoje financiranje dopolnjuje na ta način. Čeprav gre v individualnem smislu za razmeroma majhno vsoto, je število davčnih zavezancev tako veliko, da bi tudi neprofitne institucije, ki izdajajo knjige v javnem interesu, lahko tako dobile velike vsote. Vpeljava tega mehanizma je na začetku leta 2007, ko se je izpolnjevala davčna napoved za leto 2006, spodbudila oglaševanje in nagovarjanje, naj davkoplačevalci dovoljeni del nakažejo na račun tovrstnih institucij. DURS je pozneje prešel na avtomatično izpolnjevanje davčnih prijav v imenu davčnih zavezancev, kar je nekoliko otežilo operativno realizacijo tovrstnih podpor, zato kultura in knjige tudi iz tega vira zdaj ne dobijo kaj več od drobiža. Velikih sprememb na tem področju ne gre pričakovati, v času krize je le malo takih, ki bodo pripravljene podarjati "kulturnikom", saj je bila večina tovrstnega denarja do zdaj tako ali tako namenjena političnim strankam.

V zvezi z osebno davčno zakonodajo je treba omeniti še en simbolični dejavnik. Do leta 2004 je lahko fizična oseba v okviru davčnih olajšav znotraj koledarskega leta do določene mere prijavljala tudi stroške za knjige in strokovno literaturo, kar pomeni, da je država do takrat tej porabi tudi formalno pripisovala poseben pomen ter jo tudi davčno stimulirala. Zbiranje računov za knjige je gotovo nekoliko vplivalo tudi na njihov nakup, čeprav študija v zvezi s tem nikoli ni bila narejena. S spremembo zakonodaje leta 2004 pa je fiksni del olajšave ovrednoten in ne vsebuje zahteve specifične porabe (za knjige, za zdravila ipd.), s čimer je knjiga izgubila svoj simbolični status tudi v okviru politike osebnih davkov.

Spremembo, napredek in večji preskok na tem področju bi seveda lahko pomenila resnejša davčna olajšava za vlaganje v kulturo. V številnih državah, denimo v ZDA, je taka vrsta sponzoriranja kulture alternativen in pogosto celo eksistenčno nujen vir zasebnega denarja, ki ni odvzet administrativno, torej na silo z dodatnimi davki, temveč ga dodeljuje svobodna odločitev zasebnika, da investira v kulturo, morda celo v knjige. Tovrstna olajšava bi seveda tudi pri nas koristila ne le knjigi, temveč tudi drugim kulturnim dejavnostim, a za zdaj zanjo v Sloveniji še ni bilo prave politične volje, čeprav se občasno zapiše v politične programe posameznih, občasno tudi koalicijsko vladajočih strank.

Knjigi bi seveda koristil tudi nižji DDV, o čemer je bila zadnja burna razprava leta 2005 ob grožnji uvedbe enotne davčne stopnje. Lani je Ministrstvo za kulturo na evropski ravni dalo pobudo za možnost uvedbe nične davčne stopnje na knjige v okviru Evropske unije, za zdaj brez epiloga. Slovenija je večino svojih možnosti za ničelno davčno stopnjo na knjige najbrž že zapravila pred vstopom v EU, saj bi ta pred vstopom že morala biti implementirana v našo zakonodajo. Hkrati pa Evropska unija za razvijanje in ohranjanje kulture ter za zagotavljanje krepitve multikulturalnosti ne namenja veliko finančnih sredstev, saj je ta segment znotraj evropskega proračuna trdno na zadnjem mestu. To kaže, da od vstopa v Evropsko unijo slovenska kultura, s tem pa tudi knjige, kljub poudarjanju kulturnega sodelovanja in medkulturnega dialoga (čemur so namenjeni nekateri evropski kulturni razpisi) v realnosti ne bo deležna bistvenih pozitivnih učinkov.

Zato je trenutno edina večja možnost za povečanje sredstev za institucionalno financirano knjigo znotraj proračunskih sredstev za kulturo. Tu pa seveda nastopijo problemi tradicionalizma v slovenski kulturi.

“Kulturna mašina”

Sociolog Gregor Tomc trdi, da je slovenska kulturna politika oziroma smer njenega podpiranja izrazito naklonjena umetnostnim zvrstem, ki so bile v ospredju še v devetnajstem stoletju, torej gledališču, klasični glasbi itn. Tako je lani zapisal: “Vse ustvarjanje, ki nastaja zunaj tega območja, torej kultura, ki jo posredujejo množični mediji 20. stoletja, po logiki naše kulturne politike ni pravo, temveč zgolj mimogredno ustvarjanje, lahko sicer čisto simpatično in včasih celo politično angažirano, a vseeno zaradi estetske manjvrednosti zapisano pozabi.” Po mnenju Tomca se poskuša prav po zaslugi kulturne politike iz domene umetnosti in njenega podpiranja izločiti večji del sodobne kulturne proizvodnje in porabe, hkrati pa se poudarja podpiranje umetnostnih praks, ki večinoma ignorirajo potrebe producentov in porabnikov sodobne umetniške ustvarjalnosti. Ta kulturni tradicionalizem in konservativnost je Tomc poimenoval “kulturna mašina”.

Ne glede na to, da založništvo in knjige niso sodobna kultura zgolj iz dvajsetega in enaindvajsetega stoletja, saj imata že dolgo zgodovino, razrez slovenskega kulturnega proračuna kaže, da sta založništvo in slovenska knjiga vseeno negativno diskriminirana. Leta 2009 je sofinanciranje javnih zavodov, ki vključujejo odrske umetnosti, torej gledališč, obeh oper in baletov, Slovenske filharmonije in drugih znašalo 55 milijonov evrov, sofinanciranje javnih zavodov iz varstva kulturne dediščine pa 50 milijonov evrov. Agencija za knjigo je prejela 6,2 milijona evrov. Nekateri najbolj znani nacionalni zavodi so tako denimo leta 2008 prejeli: SNG Drama 4,7 milijone evrov, SNG Opera in balet Ljubljana 9,3 milijone evrov, SNG Opera, balet in drama Maribor 10,1 milijona evrov, Slovenska filharmonija 5,5 milijona evrov, Javni zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije 10,5 milijona evrov, Cankarjev dom 6,3 milijona evrov itn. Celoten slovenski komunikacijski krog knjige, od avtorjev do knjigar in bralne kulture (brez knjižnic), je tako leta 2008 prejel približno toliko sredstev kot na primer Slovenska filharmonija.

Denar od ministrstva tudi za knjižnični nakup knjig – toda kakšnih?

Seveda so v kontekst javnega zagotavljanja dostopa do knjig vključene tudi splošne in druge knjižnice. Te delujejo podobno kot nacionalni kulturni zavodi, saj je tri petine sredstev, ki jih dobijo za svoje delovanje od občin in države, namenjenih za osebne dohodke zaposlenega osebja (to je približno 24 milijonov evrov), naslednja petina za vzdrževanje celega sistema in šele zadnja petina za nakup knjižničnega gradiva.

Pričakovali bi, da Ministrstvo za kulturo skrbno in po strogih merilih določa sredstva za nakup knjig, a na žalost ni tako. V zvezi s tem je Vladimir Kavčič pred kratkim zapisal nekaj zelo tehtnih misli. Pomembna je predvsem ta njegova ugotovitev: "Seveda imamo vsi pravico, da kupujemo in beremo neumnosti. Ko pa temu načelu služi celoten sistem javnih knjižnic, ki so bile vzpostavljene in je njihovo delovanje zagotovljeno z javnimi sredstvi, s sredstvi davkoplačevalcev, pride do paradoksnega položaja, da pod videzom splošne omike in demokracije davkoplačevalci financirajo svoje lastno poneumljanje. Če gre za strežbo prevladujočemu interesu, ni prav nobene ovire, da se to dogaja na tržni osnovi, ki je zveličavna vera vsega kapitalskega sistema."

Da Ministrstvo za kulturo knjižnicam v resnici financira večinoma nakup trivialne literature, pokaže naslednji pavšalni izračun. (Splošne knjižnice od Ministrstva za kulturo dobijo približno 4 milijone evrov sredstev, kar gre bolj ali manj za nabavo knjižničnega gradiva, knjižnice pa letno kupijo za okoli 8 milijonov evrov gradiva, kar pomeni, da ministrstvo za letne knjižnične nakupe knjig prispeva polovico.) Po mojih ocenah v obliki prvih izdaj na leto izide najmanj od 300 do 400 knjižnih naslovov trivialne literature, trivialne duhovnosti itn. in še od 200 do 300 naslovov podpovprečnih otroških in mladinskih naslovov brez resne kulturne vrednosti. Te knjige se po mojih ugotovitvah nadpovprečno dobro odkupujejo v knjižnicah. Če za povprečje knjižničnega odkupa vzamemo 250 izvodov, kar je realna, morda celo prenizka številka, je povprečna odkupna cena po odbitju popustov približno 22 evrov (povprečna odkupna cena za enoto v knjižnicah je bila leta 2007 okoli 17 evrov), in če upoštevamo, da gre skupaj za okrog 700 ali še več knjižnih naslovov, potem seštevek znaša približno 4 milijone evrov. To z drugimi besedami pomeni, da gre denar, ki ga za nakup knjig v knjižnicah prispeva Ministrstvo za kulturo, neposredno za nakup trivialne literature (argument, da gre za nakup tovrstne literature občinski denar, seveda ne zdrži, saj za plasma teh sredstev veljajo enaka pravila kot za državna). Po eni strani za trivialne knjige brez težav odtekajo milijoni, po drugi strani pa je, kakor bomo videli pozneje, le težko dobiti kakršna koli sredstva za nove projekte. Tudi tovrstna knjižnična poraba denarja že dolgo deluje kot tradicionalistična mašina, seveda s to razliko v zadnjih letih, da se število trivialnih knjižnih naslovov povečuje, da se hitro zvišujejo cene teh knjig in da so nekatere založbe uspešne že zgolj s prodajo "ljubičev" v knjižnicah, ki zadovoljujejo edino ta kriterij, "da se pač berejo". Saj se hollywoodski filmi tudi "pač gledajo", pa kljub temu nihče ne pomisli, da bi Kolosej ali Planet Tuš zato financirali iz javnih sredstev.

Najmanj, kar bi bilo treba narediti na tem področju, je, da bi se čim prej izvedel vsebinski pregled nakupljene literature v knjižnicah, ki jo je v obdobju 2007–2009 financiralo tudi Ministrstvo za kulturo. Na podlagi dobljenih rezultatov bi se moralo že v kratkem zaostri zahteve, v kakšnih količinah in kakšne knjige je mogoče kupovati z javnimi sredstvi in tudi po kakšnih cenah, saj knjižničarji še vedno podlegajo poceni fintam, ko kupujejo precenjene knjige v trdi vezavi, hkrati pa so taisti naslovi za vogalom ali pa nekaj mesecev pozneje naprodaj za polovico te cene ali pa še ugodneje. Konkretno: če dobimo prevod nekega profanega "ljubiča" trideset let po izvornem izidu (poglejte si najbolj brano avtorico na lestvici najbolj branih knjig v knjižnicah v zadnjih mesecih, pa boste videli, o čem govorim), je za slovenske bralce popolnoma vseeno, ali ga v knjižnico dobijo ne takoj po izidu, pač pa nekaj mesecev pozneje, ko izide cenejša izdaja. Tudi količine tovrstnih odkupljenih knjig so skrajno problematične: nič ni narobe, če knjižnica tako knjigo kupi za evidenco, da jo pač ima, narobe pa je, če kupi veliko izvodov, da bi z njimi čim hitreje zadovoljila vse potencialne bralce.

Knjižnični sektor za zdaj namreč sploh ni zavezan nekemu resnemu poročanju o svoji nabavi in nakupih, če ne upoštevamo precej ohlapnih knjižničnih standardov, ki v praksi omogočajo veliko prikrojevanja. To seveda predstavlja veliko razliko v primerjavi s prejemniki produkcijskih založniških knjižnih sredstev, nad katerimi najprej bdijo komisije v času izbora knjižnega naslova, ki konkurira za javna sredstva, nato pa tudi pozneje, z zahtevo finančnih poročil ob realizaciji itn. (Povejmo še to: tako rekoč v vsak "ljubič" država/občina prek knjižnic "investira" več denarja kot prek JAK v povprečno javno subvencionirano knjigo.) Za zdaj v okviru knjižničnih statistik izvemo le skope podatke o nabavi, denimo, da na leto nakupijo približno pol milijona knjig, ne obstaja pa evalvacija po naslovih, žanrih, knjižnicah, torej konkretnih in ne zgolj splošnih (leposlovje, neleposlovje, domače in tuje itn.) agregatov.

Kot nišni založnik lahko v povezavi z javnimi sredstvi delujete na enega od naslednjih dveh načinov. Lahko se trudite za javna sredstva na produkcijski ravni, torej kandidirate na programskih ali projektnih razpisih, in komisijam dokazujete kulturni in splošni pomen svojih knjižnih naslovov. Če vam uspe in nekaj sredstev dobite, imate pri prodaji knjig v knjižnicah pogosto težave: knjižničarji imajo vaše knjige za nezanimive, saj jih državna subvencija zaznamuje negativno. Lahko pa se tem težavam izognete, prevedete "krimiče" in "ljubiče" ter jih brez kakršnihkoli komisij in poznejših finančnih poročil v solidnih

količinah prodate državi/občinam prek javnih knjižnic. Rezultat je finančno ugodnejši in precej zanesljivejši pri drugem načinu, saj lahko za produkcijo omenjenih knjig najamete ali zaposlite precej cenejše kadre, poleg tega pa ne potrebujete velikega administrativnega aparata za boj z državno birokracijo. Denar gre v obeh primerih iz iste vreče, a njegov plasma, v smislu prej omenjenega tradicionalizma, poteka po povsem drugačnih poteh: pri prvi štejeta kakovost in kulturna vrednost, pri drugi pa zgolj "tržni", torej kvantitativni bralni kriterij.

Javna agencija za knjigo in strategija slovenske knjižne kulture

Jasno je, kdo bi/bo moral dati pobudo. Ime je že bilo izrečeno: to je JAK oziroma Javna agencija za knjigo Republike Slovenije. Ta institucija je začela delovati na začetku leta 2009 z namenom optimizacije porabe javnih sredstev za knjigo, združevanja sredstev vseh knjigi namenjenih resorjev in ločevanja državno podpiranega založniškega področja od upravnih organov. Vežanost knjižnega področja neposredno na Ministrstvo za kulturo je nekoliko ustavljalo kompleksnejše projekte, ki bi lahko lažje dihali in bi bili prej realizirani v okviru manjše ter bolj fleksibilne in specializirane institucije. Na žalost niti knjižnice niti s strani Ministrstva za kulturo v knjižnice plasirana sredstva niso pod jurisdikcijo JAK, zato ta institucija v zvezi s knjižničnim sistemom za zdaj lahko zgolj poziva k spremembam, ne more pa jih izvrševati.

Po drugi strani pa je za zdaj tudi prav, da je tako. JAK v prvem letu svojega delovanja ni niti približno upravičil svoje ustanovitve. Če ta institucija po eni strani predstavlja tipične implikacije Parkinsonovih in drugih podobnih zakonov, denimo Petrovega načela (na Ministrstvu sta prej za založništvo skrbeli dve osebi, na JAK jih je trenutno nekajkrat več, učinek pa je manjši), in če se sodelovanje z njimi vse bolj spreminja v kafkavske labirinte, kjer nihče ne prevzema odgovornosti za nobeno odločitev, prav tako nihče ne daje izjav za nikogar, kjer je za vse odgovorna kar institucija sama, za katero pa sploh ni jasno, kaj je njena generalna strategija, po drugi strani že postaja precej jasno, da bodo tako le težko premaknili zastajajoče področje tistega dela institucionalno financiranega založništva, ki ne deluje znotraj večjih ter v čvrste tržne okvire vpetih knjižnih subjektov. Tudi sam proračun JAK je namreč vpet v svoj tradicionalizem. Po odbitju sredstev za delovanje JAK pa knjižničnega nadomestila (ki ga JAK zgolj izvaja), po tem, ko od njenega proračuna odštejete sredstva triletnih programskih razpisov, ki bodo na rešetu zgolj vsaka tri leta, po odbitju sredstev za delovne štipendije avtorjev,

po odbitju sredstev za obvezen program mednarodnega sodelovanja, pojavljanja na sejnih itn., JAK v resnici ostane zelo malo denarja, s katerim v okviru posameznega leta lahko aktivno razpolaga ter z njim izvaja svojo konkretno aktivno politiko. Če se izognemo komentiranju rezultatov triletnih programskih razpisov, saj ti še niso uradno znani (odločbe za programsko obdobje 2007–2009 so bile znane že novembra 2006, za obdobje 2010–2012 pa jih nekateri do sredine marca 2010 še vedno niso prejeli), lahko z neko distanco že pogledamo na preteklo leto, ki je potekalo predvsem v znamenju projektних razpisov.

Ugotovimo lahko, da je vse potekalo zelo počasi (nekatero projektne pogodbe za tekoče leto so bile podpisane šele v tretjem ali celo četrtem kvartalu), kar je nedvomno vplivalo na kakovostno realizacijo pogodbenih projektov (če pogodbo dobiš novembra, knjigo pa moraš izdati do konca decembra, potem že vemo, kakšni bodo rezultati), da je bilo na Ministrstvu za kulturo število razpisov manjše kot leta prej, da so bili vsebinsko skromnejši (podpora delovanja knjigarn, najbolj deficitarnega dela komunikacijskega kroga knjige, je negotova), da tako rekoč ni bilo posebnih, torej ciljnih, lahko rečemo tudi eksperimentalnih razpisov, s katerimi bi JAK uveljavljal svojo novo politiko, potem lahko sklenemo, da se je JAK že na začetku svojega delovanja znašel v administrativnem krču, na mestu pa je obstal tudi v smislu svoje vizije. Bati se je, da bodo rezultati programskih razpisov razprli nove praznine in nedogovorjene koncepte.

Žalostno, toda resnično je dejstvo, da se iniciativa na področju politike knjižne in revijalne kulture v zadnjem letu tako z državne ravni seli na mestno raven, saj si je Ljubljana pridobila status Svetovne prestolnice knjige, iz česar vleče nove poteze in napoveduje nove prijeme, za katere ji uspeva pridobivati celo dodatna sredstva Ministrstva za kulturo (kako bodo te ideje zaživele v praksi, bo pokazala že bližnja prihodnost). Za producenete kulturnih knjižnih vsebin je ta sprememba dobrodošla, saj se je pojavil še en naslov za financiranje njihovih programov, seveda pa je jasno, da je vse, tudi naziv svetovne prestolnice knjige, zgolj začasno. Ta sprememba vsekakor kaže, da je tudi v javnih institucijah veliko rezultatov neposredno odvisnih od konkretnih posameznikov, ki opravljajo določeno delo.

Letos je torej čas, ko bi JAK moral javno jasno določiti svoje srednjeročne strategije na področju knjižne kulture in razkriti svoje ambicije. Načrtna prizadevanja za povečanja sredstev za knjižno kulturo znotraj vseh prej opisanih segmentov (če odgovorni na JAK rečejo, da ni denarja, je to v resnici svojevrsten oksimoron, saj je prav njihova naloga, da ga iz

proračuna pridobijo več) bi poleg uresničevanja zastavljenih strategij za boljši položaj slovenskih knjig morali biti osnovni ambiciji te institucije. Elegantna, učinkovita in konstruktivna komunikacija uslužbencev JAK s predstavniki sektorja, ki mu agencija služi, pa tretja, prav tako pomembna vrtilina, saj smo bili v zadnjem letu že nekajkrat deležni že davno preživelih administrativnih trikov, kakršen je pošiljanje obvestil v petek popoldan pred poletnimi ali zimskimi počitnicami (čas za izjavo pa nekaj dni ipd.), nezmožnost komuniciranja z uslužbenci agencije v času pritožbenega ali katerega drugega roka (so na sestankih, dopustu, službenih poteh ali kako drugače odsotni), pritoževanja, da se nad njimi izvajajo pritiski (s kom pa naj se tisti, ki kandidira za sredstva, pogovori, če ne s tistim, ki je za to na tem delovnem mestu), kar vsaj z moje osebne perspektive pomeni veliko poslabšanje v primerjavi z delom uslužbencev Ministrstva za kulturo pred leti.

Če sklenem: za zdaj prav nič ne kaže, da JAK ne gre po poti Filmskega sklada RS, ki je po petnajstih letih pripeljala do popolnega zastoja filmske dejavnosti v notranjih konfliktih in igrah moči, zaradi česar so Slovenijo v tretjem tisočletju v filmskem smislu prehiteli celo dežele, ki so bile še sredi devetdesetih daleč za njo (in zaradi česar je na vidiku tako nov filmski zakon kot nova nacionalna filmska institucija). Letos je po porodnem letu 2009 ključno, da se razkrije in izčisti, kaj naj bi JAK res bil ter kaj in kako naj bi delal. Drugače bo pač treba začeti biti plat zvona. Če smo žrtvovali razvoj slovenske filmske kulture, si gotovo ne smemo privoščiti, da zdaj pride na vrsto še slovenska knjiga.

Mnenja sodelavcev niso nujno tudi mnenja članov uredniškega odbora.